مافی خوێندن بە زمانی دایکیی

ڕۆژی 21 فێبریە، ڕۆژی زمانی دایکییە. ئەم ڕۆژە، بە پێشنیاری وڵاتی بەنگلادش و بە پشتگیریی ئەنجومەنی لایەنگریی لە زمانی دایکیی، لەساڵی1999, لە لایەن ڕێکخراوای یونسکۆ، ڕێکخراوی زانستیی و کلتووریی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان(UN)، بە نێوی ڕۆژی جیهانی زمانی دایکیی ناسراوە. لەو کاتەوە، لە بەشێکی زۆری وڵاتانی جیهان، ئەم ڕۆژە جێژن دەگیرێت.

هۆی ئەوەی، کە ڕاست ئەم ڕۆژە بە نێوی ڕۆژی جیهانی زمانی دایکیی ناسراوە، دەگەڕێتەوە سەر ڕووداوێک کە لە وڵاتی بەنگلادشی ئێستادا هاتە ئاراوە. ساڵی 1947، وڵاتی پاکستان لە دوو بەشی ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات پێکهاتبوو. مەحەمەد عەلی جناح، کە خاوەن دەسەڵاتی ئەوکاتە بوو، تێدەکۆشا کە هەموو بناماکانی زمان، کلتوور و مێژووی بەشی ڕۆژهەلات، کە بەنگالی بوو، لەناو بەرێت. زمانی ئۆردوو، کە زمانی بەشی ڕۆژئاوا بوو، وەک زمانی فەرمی(ڕەسمی) ڕاگەیاند. ئەوە، لەکاتێکدا هاتە ئاراوە کە زمان، وێژە و کلتووری بەنگالیی، مێژوویەکی چەند هەزار ساڵەیان بوو و ئەم نەتەوەیە بە مافی خۆیان دەزانی، کە وەک بەشەکەی‌تری پاکستان، گەشە بە زمانەکەیان بدەن. هەر بەم بۆنەوە، خەڵکی پاکستانی ڕۆژهەڵات، بەتایبەتی خوێندکاران و ڕۆشنبیران، هاتنە سەر شەقامەکان و نارەزایی خۆیان دژ بە ئەم سیاسەتە، کە بە هیوای لەنێوبردنی زمانی بەنگالی بوو، دەربڕی. هێزە چەکدارەکانی حکوومەت هێرشیان کردە سەر ئەم ڕێپێوانە هێمنانەیە و لە ئاکامدا چەند کەسێک کوژران و بریندار بوون. لە ساڵی 1952 وە، کە بەشی ڕۆژهەڵات، بە نێوی بەنگلادش، سەربەخۆیی بەدەست هینا ئەم ڕوژەی کردە ڕۆژی نەتەوەیی خۆی.

ڕێکخراوی (Summer Institute of Linguistics) SLI ، ناوەندێکە کە زیاتر لە 70 ساڵە لێکۆڵینەوە لە سەر زمان و دیالێکت دەکات. بە پێی لێکۆڵینەوەکانی ئەم ناوەندە، پتر لە 6912 زمان لە جیهاندا هەیە. کە نزیکەی 95%ی ئەم زمانانە تەنیا لەلایەن 6% لە خەڵکی ئەم جیهانەوە ئاخافتنی پێدەکرێ و کەڵکی لێ وەردەگیرێت.

ناوەندێکی‌تر بە نێوی: (Atlas of the worlds languages in danger of disappearing) مەترسی ئەوەی هەیە کە نزیک بە نیوەی ئەم زمانانە لە ساڵەکانی داهاتوودا لەناو دەچن و دەفەوتێن. بە چەشنێک، کە بە هەر دوو حەوتوو زمانێک لە ناو دەچێت. ئەم زمانانە، ئەوانە دەگرێتەبەر کە زمانی فەرمی نین، منداڵان لە فێرگەکاندا بۆ خوێندن بە کەڵکی ناهێنن و خەڵکانی کەم بۆ ئاخافتن کەڵکی لێ وەردەگرن. هەر لەم ڕوانگەوەیە کە ڕێکخراوی یونسکۆ، بە هەستکردن بە لەناوچوونی ئەم زمانانە، کە زمانی نەتەوە کەمایەتییەکانە، لە سەر ڕۆژی جیهانی زمانی دایکیی، بۆ پاراستنیان و زیندوو کردنەوەی ئەم زمانانە پێدادەگرێت.

ڕۆژی 21 فێبریە، لە بەشێ لە وڵاتانی جیهان، بۆ وێنە لە کانادا، ئەمریکا، هیندووستان، بەنگلادش، ئوسترالیا، سوئێد و هتد، بەگەرمە ڕێزی لێ دەگیرێت. لە ئێرانیش، لەم ساڵانەی دواییدا لە شارەکانی وەک تەورێز، تاران، ئەهواز و ورمێ ئەم ڕۆژە جێژن گیراوە و هەتا دێت ئەم ڕەوتە زیاتر پەرەدەگرێت.

ئەگەر، سەرنجی چەند وڵاتێک بدەین کە وڵاتی فرەنەتەوەیین، دەبینین کە لە زۆربەی ئەم وڵاتانە، چەندین زمان وەک زمانی فەرمی پەسند کراون. لە وڵاتی هیندووستان، کە نزیک بە 400 زمانی تێدایە، 19 زمان زمانی فەرمییە، لە ئەفریقای باشوور 11 زمانی فەرمی، لە عێراق 2 زمانی فەرمی(کوردی و عەرەبی)، لە ئەفغانستان 3 زمانی فەرمی، کانادا 2 زمانی فەرمی، لە میسر 3 زمانی فەرمی، سویس 3 زمانی فەرمی، لە قبریس 2 زمانی فەرمی و لە فنلاند 2 زمانی فەرمی(فنلاندی و سۆئێدی) و ئەوە لە کاتێکدایە کە سوئێدیزمانانی وڵاتی فنلاند، تەنیا 6%ی دانیشتووانی ئە وڵاتە پێکدێنن. جێگای خۆیەتی، کە ئاماژە بکرێت لە وڵاتێکی وەک گینەی‌تازە، بە نفووسی 5 میلیۆنەوە، زیاتر لە 850 زمانی تێدایە.

دەڵێن کە: " ئەگەر بتهەوێ نەتەوەیەک تەفروتوونا بکەێت، زمانی ئەو نەتەوەیە لەناو بەرە". لە وڵاتانی فرەنەتەوەیی و فرەزمانییدا، هەموو کاتێک، زمان، کلتوور و وێژەی نەتەوە کەمایەتییەکان لە ژێر هەڕەشە و

مەترسی دایە، کەمبایەخ و یا بێبایەخ دەکرێن. بە هەموو چەشنێک، بەری پێشکەوتن و گەشەکردنیان دەگیرێت. تەنانەت، ئەو کەسانەی کە خاوەنی زمانە نافەرمییەکانن، لە دەرەوەی شوێنی ژیانیاندا، بە کەمرویی و یان شەرمەوە، زمانی زگماکییان لە ئاخافتن لە گەڵ یەکدا بەکار دەبن. هەر ئەمەش دەبێتە هۆی بێباوەری بە خۆ و خۆ بەکەم زانین.

هەستی ناسک و پاکی دایکێک کە کۆرپەکەی دەلاوێنێتەوە، هەستی ئەویندارێک کە بە بەژن و باڵای خۆشەویستەکەیدا هەڵدەڵێ، هەستی دایکێکی جەرگسوتاوو کە بەسەر لاوی لە دەستچویدا شینوگریان دەکات، هەستی دووربوون لە خۆشەویستێک، هیچ زمانێک، جگە لە زمانی دایکیی، ناتوانێت ئەم سۆزە دەروونییە، بە شێوازێکی پاراو و جوان، ئەو جۆرەی کە پێویستە، بەیانی کات. ئەگەر، کەسێک لەوەدا گومان بکات، لەگەڵ هەست و وجوودی خۆیدا ناراستە و خۆی فریو دەدات. ئەو کەسانەی کە مەجالی خوێندن و نووسین بە زمانی کوردییان نە بووە، لە کاتێکدا کە نووسراوەی کوردیی‌یان لە بەردەستە و توانای خوێندنەوەیان نییە، و یان ئەوەی کە ناتوانن بەیانی سیاسی و هەستی دەرونییانی پێدەربڕن، لە ناخی دروونەوە عاجزن و کاریگەری ڕەوانی ناخۆشی لە سەر داناون و دادەنێت. ئەوە، کاتێک روشنتر دەبێتەوە کە ئەو کەسانەی کە پەڕەوازەی دەرەوەی وڵات بوون، بگرە ئەگەر زیاتر لە 20 ساڵیش لە هەندەران ژیانیان کردبێت، هەست بەوە دەکەن کە ناتوانن بە زمانی ئەو وڵاتەی وا لێی نیشتەجێن، قسەی دڵی خۆیان، ئەو جۆرەی کە دڵخوازی خۆیانە ،دەربڕن. ئەوە دەبینین، کە زمانی غەیرە دایکیی چ لەمپەرێکە و چ دەورێکی نیگاتیڤی هەیە، کاتێک کە ڕوخسەت بە زمانی دایکیی نەدرێت. لە قسەکردن و نووسین بە زمانی غەیرە زگماکی، هەمیشە بۆ وشەیەک، کە مەبەستی ڕاستەقینەی تۆ بگەیەنێت، دادەمێنی و لە راستیدا زمانت ئۆتۆماتیک نابێت.

گومان لەوەدا نییە، کە زمان ئامرازێکە بۆ پێوەندی لەگەڵ دەوروبەردا. بەڵام، ئەگەر تەنیا تا ئەم ئاستە بڕوانینە زمان، لەڕاستیدا زمانمان قەتیس کردووە. زمان، سەرەڕای ئەوەی کە ئامرازێکە بۆ پێوەندیگرتن، لە هەمانکاتا، ئامرازێکە بۆ بیرکردنەوە، بۆ فۆرمپێدان بە سیستەمی فیکری منال و فێر بوون، ئامرازێکە بۆ بەیانی پێناسە کردنی مرۆڤ ، بە ئەو گروپە کۆمەڵایەتییەی کە خۆێی پێوە دەناسێنی(identity، وەک کورد، تورک، عەرب، فارس و هتد)، ئامرازێکە بۆ بەیانی کلتوور و رێ و رەسمە کۆمەڵایەتییەکان. زۆربەی زماناسانی جیهان، بە لانی کەمەوە، لە سەر ئەم چوار خاڵە گرینگە هاوبیر و هاوڕان.

کاریگەری زمانی دایکیی لە سەر فێربوون و گەشەی فیکری و فۆرمپێدان بە کسایەتی مناڵانی خوێندکار، بە تایبەتی لەم سی ساڵەی دواییدا، جێگای سەرنجی زۆربەی زماناسان بووە. هەموو توێژینەوەێک کە لەم بارەوە کراوە، بە تێکرایی جەخت دەخەنە سەر ڕۆڵ و دەوری زمانی دایکیی بۆ فێربوون و گەشەی بیر و مێشک. بۆ وێنە 2 کەس بە نێوی (Virgina Collier ،Wayne Thomas) لە ئەمریکا، لێکۆڵینەوەیان لە سەر ئەوە کرد کە ئەگەر ڕوخسەت بە منال بدەن کە بە زمانی دایکیی فێری خوێندن و نووسین بێت ئاکامەکەی چۆن دەبێت. ئەم لێکۆڵینەوەیە، کە یەکێک لە بەرینترین و وردترین لێکۆڵینەوە بووە کە لەم بووارەدا کراوە، نزیک بە 50000 خوێندارکاری تێدا بەشدار بووە و زیاتر لە 20 ساڵی خایاندووە. ئاکامەکەی ئەوە بووە کە:

ا : ئەو مناڵە خوێندکارانەی کە بە زمانی دایکیی و زمانی ئینگلیسیی خوێندوویانە، سەرکەوتووتر بوون لەو خوێندکارانەی کە تەنیا بە زمانی ئینگلیسیی خوێندوویانە.

ب : ئەو خوێندکارانەی کە زمانی دایکییان ئینگلیسیی نەبووە و بە ئینگلیسیی خوێندوویانە، لە ساڵەکانی هەوەڵی خوێندندا سەرکەوتوو بوون. بەڵام لە ئاستی خوێندی باڵادا، کە پێویستیی بە ئاستێکی ئاکادیمیی زمان هەیە، تێدا دەمێنن و دوا دەکەون.

بەڕاشکاوەییەوە، دەتوانم بڵێم کە هیچ لێکۆڵینەوەێکی زانستیی نییە کە جەخت نەخاتە سەڕ دەر و نەخشی زمانی دایکیی. هەر بەم بۆنەوەش بێت، پێویستە کە دایک و باوکان پێداگرن لە سەر خوێندنی مناڵانیان بە زمانی دایکیی خۆیان.

لەلایەکی‌ترەوە، سەرەتاییترین مافی مرۆڤ ئەوەیە کە منالّ بە زمانی دایکیی خۆی بخوێنێت. نکوولیکردن لەم مافە، پێشێلکردنی مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤە. هەر لەم ڕووەوە، لە ساڵی 1989دا لە لایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە بڕیارێک دەرچوو، کە لە لایەن هەموو ئەندامانی ئەم ڕێکخراوەوە پەسەند کرا. یەکێک لە بەشەکانی ئەم بڕیارنامە، کە بریتیی لە 54 ماددەیە، لە بەندی 30 (لایەنگریی لە کەمایەتییەکان) دەلّێ:
" ئەو منالآنەی کە سەر بە کەمایتییەکانی ئایینیی، قەومیی و یا زمانیین مافی ئەوەیان هەیە کە، بە کۆ یان تاک، لە زمان، کلتوور و ئایینی خۆیان کەڵک وەرگرن و بەکاری بینن".
لە پاڵ ئەمەدا دەبینین کە دەوڵەتی تورکییە لە یاسای بنچینەیی (قانون اساسی) لە بەندی 42دا دەڵێ :" هیچ زمانێک، بێجگە لە زمانی تورکی، نابێت وەک زمانی دایکیی، بو خوێندن و وانەوتنەوە بۆ هاوولآتی و شارومەندی تورکییە، لە بنکە و فێرگەکاندا کەڵکی لێ وەرگیرێت".
یاسای بنچینەیی ڕژیمی جمهووری ئیسلامی‌یش لە بەندی 15دا دەڵێ:
" زمان و خەتتی ڕەسمی و هاوبەشی خەڵکی (زمان، خەت، مێژوو و ئالای ولآت) ئێران فارسییە.
لە سووریەش، لە ساڵەکانی 1946 بە دوای دەرچوونی هێزەکانی فەرانسە لەم ولآتە، زمانی کوردی وەک هەموو دیاردەکانی کلتووری کوردی قەدەغە کرا.
هەر کەسێک، کە خۆی بە دێموکرات، ئازادیخواز و پێشکەوتووخواز دەزانێت، ئەرکی سەرشانییەتی کە لەم مافە سەرەتاییە، مافی خوێندن بە زمانی دایکیی، داکۆکی و پشتیوانی بکا. بەڵام بەداخەوە حیزبە سیاسییەکانی کورد لە کوردستانی ئێران، بایەخی ئەوتۆیان بەم مافە بەرحەقە نەداوە و زۆر کەم لێی دەدوێن. بەلای منەوە، یەکێک لە پێوەرەکانی دێموکرات بوون و ئازادیخوازیی ئەوەیە، کە ئەم مافە بێ ئەملا و ئەولا بە ڕەسمی بناسرێت و لە پەیڕەو و پرۆگرامی حیزبیدا بگونجێت. هەر چەشنە کۆتایی و منگەمنگ کردنێک لەم بارەوە نابێت چاوپۆشیی لێ بکرێت. هێندێک لایەنی سیاسی هەن کە بە بیانووی ئەوە کە لێدووان لەم بارەوە " باوەشێن کردنی ناسیونالیزمی کوردە" ناراستەوخۆ خزمەت بە ناسیونالیزمی دەسەلآتدار و " پانئێرانیستەکان" دەکەن. ئەگەر بڕوا بە " مافی دەربڕینی بیر و باوەر" هەیە. ئەوەش (مافی خوێندن بە زمانی خۆیی) بەشێکی جیانەکراوەیە لەم عەقیدەیە. تەنانەت، بەشێک لەم حیزبە سیاسییانە ئاگادری ئەوەش نین کە ڕۆژێک بە نێوی "ڕۆژی جیهانی زمانی دایکیی" هەیە و یان دەیزانن و خۆی لێ‌گێل دەکەن. هەر لە بەر ئەوەیە کە هەر کات نێوی ئەم مافەت هێنا، کێچ دەکەوێتە کەوڵیان و دەکەونە جنێو بە ئەم و ئەو. پشتکردن لە مافی خوێندن بە زمانی دایکیی، نکوولیکردنە لە هەبوونی نەتەوە.
جێگای خۆیەتی کە هەڵسووڕاوانی سیاسی، حیزبە سیاسییەکانی کوردستان، لایەنگرانی مافی‌مرۆڤ بە پێداگرتنی زیاتر و قورستتر، لە سەر ئەم مافە بدوێین. ئەوە پێوەرێکە بۆ هەڵسانگاندنی ئازادیخوازیی، پێشکەوتوویی و عەداڵتخوازیی .

هاشم ڕەزایی

hashem91@hotmail.com 2007-02-16